

ANAYASA HABERLERİ/CONSTITUTIONAL NEWS/INFORMATIONS CONSTITUTIONNELLES

SEMPOZYUM: ULUSLARARASI ANAYASA HUKUKU DERNEĞİNİN (IACL) “GLOBAL VE YEREL DÜZEYDEKİ ANAYASAL SORUNLAR”A İLİŞKİN 9. DÜNYA KONGRESİ*

*(SYMPOSIUM: IXTH WORLD CONGRESS OF THE INTERNATIONAL
ASSOCIATION OF CONSTITUTIONAL LAW (IACL) ON “CONSTITUTIONAL
CHALLENGES: GLOBAL AND LOCAL”)*

Giammaria Milani - Tania Abbiate**

Doksanı aşkın sayıda ülkenin anayasa hukukçuları, Uluslararası Anayasa Hukuku Derneği'nin (IACL) “Küresel ve Yerel Düzeydeki Anayasal Sorunlar”a ilişkin 9. Dünya Kongresi kapsamında 16-20 Haziran 2014 tarihleri arasında Oslo'da bir araya geldi.

Sağlanan geniş katılım sayesinde Sempozyum, en gencinden en kıdemlisine kadar dünyanın her yerinden gelen hukukçular arasındaki tecrübe paylaşımları açısından büyük bir fırsat yarattı.

2014 Kongresi, paralel on yedi çalıştay ve dört genel kuruldan ibaret olarak düzenlendi.

Çalıştaylar, geleneksel anayasalcılık meseleleri yanında, yeni anayasalcılık meselelerine de tahsis edildi. Öncekinin münasebetiyle; 9. Çalıştay (başkanlığını Susanna Mancini ve Manuel Cepeda'nın yaptığı; “Ulus-Devletin Ötesinde Anayasal Kimlik ve Anayasalcılık” başlıklı), görünürde birbirine zıt iki eğilim olan “uluslarötesi anayasal modellerin inşa edilmesi” ve “etnik ve milliyetçi canlanmaların gelişip olgunlaşması” arasındaki bağlantılar ile karakterize edilen çağdaş anayasalcılığın doğası hakkındaki fikir ve düşüncelere ev sahipliği yaptı. 5. Çalıştay (başkanlığını Tania Groppi ve Marie-Claire Ponthereau'nun yaptığı; “Anayasal Diyaloglar” başlıklı) ise, anayasaya dair fikirlerin yayılma-

* İngilizce'den Çeviren: Ar. Gör. Duygu ŞİMŞEK AKTAŞ (Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı).

** Karşılaştırmalı Kamu Hukuku Doktora Adayları, Siena Üniversitesi (İtalya)

sına ilişkin olup; bu bağlamda, tebliğler de yabancı hukukun sadece hakimler tarafından değil, anayasanın yapılmasında ve değiştirilmesinde yasa koyucu tarafından da kullanımı üzerine odaklandı.

Daha sınırlı bir bakış açısını benimseyen bazı çalıştaylarda, anayasal kimlikler konusu belirli durumlara göre analiz edildi: 10. Çalıştay (başkanlığını Javier Couso ve Christina Murray'in yaptığı; "Anayasa ve Liberal Olmayan Demokrasiler" başlıklı), liberal anayasalcılık alanı dışında yer alan rejimlere tahsis edilmiş iken; 11. Çalıştay (başkanlığını Mo Jihong ve Amine Benabdallah'ın yaptığı; "Anayasa Yapımının Yeni Baharı" başlıklı) ise, sözde "Arap Baharı" sonrasındaki Arap ülkelerini karakterize eden anayasalcılığı ele aldı.

Kongre kapsamındaki diğer çalıştaylarda, çağdaş anayasalcılığın federalizmin tanımı ve rolü gibi bazı geleneksel alanları da ele alındı. Bu bağlamda; 2. Çalıştay (başkanlığını Bob Williams ve Giacomo Delledonne'nin yaptığı; "Federal ve Yarı-Federal Devletlerdeki Alt-Ulusal Anayasalar" başlıklı), alt-ulusal anayasalcılık üzerindeki mülâhazaları, kurucu iktidar & anayasal sorunlar & anayasa mahkemelerinin etkisi üzerine özellikle odaklanmak suretiyle karşılaştırmalı bir perspektif altında aydınlattı. 17. Çalıştay (başkanlığını Jean-Francois Des-Biens ve Oliver Beaud'un yaptığı; "Federalizm, Toplumsal Kimlik ve Dağıtıcı Adalet" başlıklı), yetki ikamesi ve dayanışmanın çok düzeyli hukuk düzenlerinde uygulanmasının ve toplumsal kimliklerin başlangıç noktasını teşkil eden, federalizme ilişkin belirli meseleleri içerdi.

Bazı çalıştaylar ise, hükümet biçimi ve vatandaşların karar alma sürecine muhtelif katılım biçimleri gibi, diğer geleneksel anayasal alanlar üzerine odaklandı. 15. Çalıştay'da (başkanlığını Bertrand Mathieu ve Javier Garcia Roca'nın yaptığı; "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü" başlıklı), hükümet biçiminin çağdaş anayasalcılıkta gelişimi derinlemesine analiz edildi ve bilhassa, yürütme ve yasama arasındaki tipik liberal ayrılıktan, iktidarın kontrol edilmesinin ve dengelenmesinin, yargı ve siyaset arasındaki ayırım etrafında şekillenen yeni ve daha gerçekçi bir yoluna geçiş üzerine çalışma yapıldı. Diğer çalıştaylarda, vatandaşların siyasi karar alma sürecine farklı katılım türleri hakkındaki tartışma canlandırıldı. Bu bağlamda, 13. Çalıştay'da (başkanlığını Charles Fombad ve Claude Klein'in yaptığı; "Siyasi Partiler ve Seçimlerin Anayasal Boyutları" başlıklı), siyasi partilerin kurulması ve ömürlerine ilişkin anayasal kurallar yanında dağılmalarına ilişkin anayasal

kurallar üzerine de odaklanılmış iken; 16. Çalıştay'da (başkanlığını Paulus Blokker ve Richard Albert'in yaptığı; "Doğrudan Demokrasi" başlıklı), referandum ve halkın kamu işlerine yeni katılım şekilleri incelendi.

Bazı çalıştaylarda, terörizm, göçmenlik, cinsel haklar ve üreme sağlığı hakları gibi, çağdaş anayasalcılığa ilişkin belirli sorunlar üzerine odaklanıldı. 1. Çalıştay'da (başkanlığını David Cole ve Lech Garlicki'nin yaptığı, "Terörizme Anayasal Müdahaleler" başlıklı), terörizme yasal ve uluslararası müdahaleler, silahlı kuvvetlerin terörizme karşı kullanılması ve yeni araç ve yaklaşımların (meşru müdafaa/kendi kendini koruma, hedef gözeterek öldürme, ihtiyati tutuklama vb) kullanılma imkânı gibi, "terörizmle mücadele" ile ilgili olarak ortaya konulan meseleler ele alındı. 6. Çalıştay'da (başkanlığını Cesar Landa ve Andrew Le Sueur'un yaptığı "Göçmenliğe İlişkin Anayasal Sorunlar" başlıklı), insan ticareti ve sığınmacılar yanında meşru ve gayrimeşru göçmenlik de dahil olmak üzere, artan göçmenlik akımlarına müdahaleler üzerine odaklanıldı ve bilhassa, söz konusu paneldeki belgelerde, ulusal, uluslararası ve uluslararası hukukun göçmenlerin temel insan haklarının korunmasında bir araç olarak rolü incelendi. 7. Çalıştay'da (başkanlığını Vicky Jackson ve Eva Brems'in başkanlığını yaptığı "Cinsel haklar ve üreme sağlığı hakları: özgürlük, haysiyet ve eşitlik" başlıklı), cinsel azınlığa yapılan muameleler, cinsel davranış ve üremeye ilişkin düzenlemeler, cinsel bütünlüğün korunması gibi belli bazı meseleler ele alınmış olup; tüm bu konular, anayasal değerler olan özgürlük, eşitlik ve haysiyet değerleri perspektifi altında değerlendirildi.

Çağdaş anayasalcılığa ilişkin yeni sorunlar içerisinde kalmakla bazı çalıştaylar, ekonomik krizin farklı anayasa hukuku alanlarındaki etkisi üzerine odaklandı. 12. Çalıştay (başkanlığını Simina Tanesescu, Michel Rosenfeld ve Federico Fabbrini'nin yaptığı "Anayasalar ve Mali Kriz" başlıklı), bu yüzyılın başındaki ekonomik, parasal ve mali krize karşılık olarak görülmesi muhtemel tepkileri analiz eden yazı ve makalelere ev sahipliği yaptı ve söz konusu paneldeki tebliğler bilhassa krizin, kuvvetler ayrılığı ve devletler ile uluslararası kuruluşlar arasındaki ilişkiler gibi birtakım anayasa hukuku alanlarını nasıl etkilediğini değerlendirdi. 4. Çalıştay'da (başkanlığını George Katrougalas ve Marcelo Figueiredo'nun yaptığı "Sosyal Haklar Grubu" başlıklı) ise, bunun yerine, ekonomik krizin sosyal haklar üzerindeki etkileri üzerine odaklanılmış olup; panelin ana konusu, ulusal ve uluslararası mahkeme-

ler tarafından tasarruf tedbirleri üzerinde gerçekleştirilen yargısal denetim olmakla birlikte, bazı yazı ve makalelerde, “sosyal devletin” ve “sosyal hakların” krizin baskıları altında değişen tanımları da ele alındı. 3. Çalıştay’da (başkanlığını Gonzalo Villalta-Puig ve Armand de Mestral’ın yaptığı “Serbest Ticaret ve Politik Ekonomiye İlişkin Anayasal Çalışmalar” başlıklı), uluslararası ticaret hukukunun Anayasa Mahkemesi tarafından kabulü ve bunun, serbest ticaretin federal ve uluslararası yargı alanlarında anayasaya uygun hale getirilmesindeki rolü analiz edildi.

Diğer çalıştaylarda ise, anayasa hukuku ile medya arasındaki ilişkiler incelendi. Bilhassa; 8. Çalıştay (başkanlığını Adrienne Stone ve Djedjro Meledje’nin yaptığı “İnternet ve Anayasa” başlıklı), internetin ve dijital teknolojilerin, anayasa hukuku perspektifi altında, vatandaşlar ile devlet arasındaki karşılıklı etkileşimler üzerindeki etkisine ayrıldı. 14. Çalıştay’da (başkanlığını Giuseppe de Vergottini ve Yasuo Hasebe’nin yaptığı “Medyanın Özgürlüğüne Yönelik Yeni Sorunlar” başlıklı) ise, bunun yerine, ifade özgürlüğü ve ilgili konular gibi, anayasalcılığa ilişkin geleneksel meselelerin günümüzde düzenlenebileceği yeni yollar üzerine odaklandı.

Genel kurullarda ise, seçkin hukukçular, çağdaş anayasa hukukunun en sorunlu konularından bazılarını ilişkin konuşmalar yaptı.

“Anayasal Uyum Arayışı: Aydınlanma Anayasasından Hukuken Çoğulcu Bir Dünyaya” konusuna tahsis edilen ilk Genel Kurul’da, Bologna Üniversitesinden Prof. Susanna Mancini, Helsinki Üniversitesinden Prof. Martti Koskenniemi ve Sydney Üniversitesinden Prof. Wojciech Sadurski ile Columbia Üniversitesinden Prof. Saskia Sassen arasındaki bir münazaraya başkanlık etti. Konuşmacılar, birliğe, çeşitliliğe ve çoğulculuğa ilişkin yarışan arzuların kesiştirilerek bir noktada buluşturulması kapsamındaki zorlu görevi ele almak amacıyla, egemenlik, meşruiyet, anayasalcılık, demokrasi, *pouvoir constituant* (kurucu iktidar) ve *pouvoir constitué* (kurulmuş iktidar) gibi temel kavramları tehdit eden yeni sorunlarla bağlantılı temel felsefi ve kuramsal boyutlar üzerine odaklanarak, küreselleşme neticesinde uluslararası hukuk düzenlerinin yaygınlaşmasından kaynaklanan meseleleri derinlemesine tartıştı. Böyle bir karmaşıklık karşısında, görünürdeki kaosa rağmen düzenin bir an için tezahür etmesinin mümkün olduğu, Kandinsky tablosunun yararlı istiaresi (metaforu) ileri sürüldü.

İkinci Genel Kurul'un başlığı "Anayasanın Toplum İçine Yerleştirilmesi (Tabandan Gelen Sorunlar)" olup; söz konusu genel kurulda, çok kültürlü toplumlarda etnik yapı ve sekülerizm (Prof. Tariq Modood, Bristol Üniversitesi), batıl olmayan toplumlarda hukuki çoğulculuk (Prof. Etienne Le Roy, Paris I Üniversitesi), cinsiyet eşitliği (Prof. Catharine MacKinnon, Michigan/Harvard Üniversitesi) ve dilsel ve kültürel farklılıklar (Prof. Daniel Weinstock, McGill Üniversitesi) gibi farklı temel meseleler derinlemesine analiz edilmek suretiyle ele alındı. Söz konusu aydınlatıcı münazaraya Prof. Vicky Jackson tarafından başkanlık edilmiş olup; bu münazara, konuşmacıların farklı özgeçmişleri sebebiyle, disiplinler arası analizin en büyük örneğini teşkil etti: aslına bakılırsa bu husus, tüm genel kurulların bir özelliğini teşkil etmekle birlikte, bu özel örnekte, bilhassa disiplinler arası yaklaşımın başarısı ispatlandı.

"Din ve Anayasa" konulu Üçüncü Genel Kurul; ICJ (Uluslararası Adalet Mahkemesi) Eski Hakimi Awn Shakat Al-Alkasawneh'in, (Panthéon-Assas) Paris II Üniversitesinden Prof. Léna Gannagé'in ve Filipinler Üniversitesinden Prof. Raul Pangalangan'ın konuşmalarına ev sahipliği yaptı. Söz konusu genel kurula Oslo Üniversitesinden Prof. Eivind Smith tarafından başkanlık edilmiş olup; genel kurulda, bilhassa, dine dayalı Lübnan Devleti ile kişisel haklar, toplu haklar ve laiklik gibi farklı menfaatlerin anılan devlet içerisinde dengelenmesi üzerine odaklanılmak suretiyle dini çoğulculuk meselesi tartışıldı.

Son genel kurul ise, "Anayasa Yargısında Ölçülülük İlkesi"ne tahsis edilmiş olup; dünyanın farklı kesimlerinden gelen ve yargı kuramı yanında anayasa yargısındaki yargısal uygulama yönünden de hem ulusal hem de uluslararası düzeyde anayasal denetim ile iştigal eden beş seçkin yargıç tarafından yürütüldü. Genel kurula, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin eski bir yargıç olan Lech Garlicki tarafından başkanlık edildi. Alman Anayasa Mahkemesi Yargıçı Susanne Baer, Alman *Bundesverfassungsgericht* (Federal Anayasa Mahkemesi) tarafından kullanılan ölçülülük testinin, yargı kararına istinaden rasyonelleştirme işlevi ve Mahkeme ile Yasama Organı arasında kuvvetlerin paylaşımına istinaden dağıtıcı işlevi gibi bazı amaçlarına işaret ederek, söz konusu ölçülülük testini açıkladı. Birleşik Devletler Temyiz Mahkemesi Doku-zuncu Dairesi Yargıçı William A. Fletcher ise, Amerikan adli yargısının ölçülülük ilkesine açıkça bir atıfta bulunmamış olmasına rağmen, her ne kadar tüm davalarda buna işaret edilmese de, bu ilkenin yine de uygulan-

dığını öne sürdü. Dolayısıyla Yargıç Fletcher, Yargıç Baer ile aynı düşünceyi paylaştı. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) Eski Yargıcı ve Başkan Yardımcısı Francoise Tulkens tarafından da benzer bir görüş ifade edilmiş olup; anılan yargıca göre, İHAM henüz genel bir normatif ölçülülük kuramı geliştirmemiş olmakla birlikte, bunu, özellikle, genel menfaatler ile temel haklar arasında bir dengelemenin yapılmasını gerektiren davalarda uygulamaktadır. Ölçülülük testinin uluslararası düzeyde kullanımı, Peru Anayasa Mahkemesi Eski Başkanı ve Amerika Ülkeleri İnsan Hakları Mahkemesi (IACtHR) Mahsus Hakim César Landa'nın konuşmasının da konusunu teşkil etti. Prof. Landa, ölçülülük ilkesinin AÜ İHM ve Amerika Ülkeleri İnsan Hakları Komisyonu tarafından kullanımına dikkat çekti ve bu kullanımın yargı eylemciliği gibi muhtemel olumsuz yönlerine işaret etti. Sonrasında bu konu, Fas Anayasa Mahkemesi Üyesi Profesör Amine Benabdallah tarafından ele alınmış olup; Profesör Amine Benabdallah, ölçülülük testisinin farklı adımlarının kullanımını ve yargıçların tarafsızlığı görüşünü vurguladı.

Sempozyum, araştırma grupları ile dînî kuruluşlara bir araya gelme fırsatı da vermiş olup; bunun yanında, birisi liberal olmayan demokrasi-lerdeki anayasaya, diğeri ise siyasi partilere ilişkin olmak üzere, bunlar gibi yeni araştırma gruplarının oluşturulmasına yönelik teklifler de sunuldu.

**SYMPOSIUM: IXTH WORLD CONGRESS OF THE
INTERNATIONAL ASSOCIATION OF CONSTITUTIONAL
LAW (IACL) ON “CONSTITUTIONAL CHALLENGES:
GLOBAL AND LOCAL”**

Giammaria Milani - Tania Abbiate*

Constitutional scholars of more than ninety countries met in Oslo from 16-20 June 2014 for the IXth World Congress of the International Association of Constitutional Law (IACL) on “Constitutional Challenges: Global and Local”.

Thanks to the wide participation, the symposium represented a great opportunity for the exchange of expertise between junior and senior scholars coming from all over the world.

The 2014 Congress was organized in 17 parallel workshops and 4 plenary sessions.

The workshops were dedicated to traditional as well as new issues of constitutionalism. With reference to the former, Workshop n. 9 (“Constitutional identity and constitutionalism beyond the nation state”, chaired by Susanna Mancini and Manuel Cepeda), hosted reflections about the nature of contemporary constitutionalism, characterized by the connections between two seemingly antithetical trends: the construction of transnational constitutional models and the efflorescence of ethnic and nationalist revivals. Workshop n. 5 (“Constitutional dialogues”, chaired by Tania Groppi and Marie-Claire Ponthereau) was on the circulation of constitutional ideas. In this regard, the papers focused on the use of foreign law not only by judges, but also by legislators and in constitutional making and amending.

Some workshops, adopting a more circumscribed point of view, analyzed the matter of constitutional identities in specific situations: workshop n. 10 (“The constitution and illiberal democracies”, chaired by Javier Couso and Christina Murray) was devoted to the regimes situated

* PhDs Candidates in Comparative Public Law, University of Siena (Italy).

outside the area of the liberal constitutionalism, while workshop n. 11 ("The new spring of constitution making", chaired by Mo Jihong and Amine Benabdallah), addressed the constitutionalism which characterizes Arab countries in the aftermath of the so-called "arab spring".

Other workshops of the Congress also dealt with some traditional fields of the contemporary constitutionalism, like the role and the definition of federalism. In this regard, workshop n. 2 ("Sub-national constitutions in federal and quasi-federal constitutional states", chaired by Bob Williams and Giacomo Delledonne), stimulated considerations, in a comparative perspective, upon the sub-national constitutionalism, with special focus on constituent power, constitutional changes and the impact of constitutional courts; workshop n. 17 ("Federalism, community identity and distributive justice", chaired by Jean-Francois Des-Biens and Oliver Beaud) involved specific issues of federalism, that is the arising of community identities and the implementation of subsidiarity and solidarity in multi-level legal orders.

Some workshops focused on other traditional fields of constitutionalism, such as the form of government and the various forms of citizens' participation in decision-making. Workshop n. 15 ("The transformation of the principle of the separation of powers", chaired by Bertrand Mathieu and Javier Garcia Roca), analyzed in depth the evolution of the form of government in contemporary constitutionalism, in particular, the passage from the typical liberal division between Executive and Legislative, to a new, more actual, way of checking and balancing the power, shaped around the cleave among judiciary and politics, has been studied. Others workshops stimulated the debate about the different kinds of citizens' participation in political decision: in this regard, workshop n. 13 ("Constitutional dimensions of political parties and elections", chaired by Charles Fombad and Claude Klein), focused on the constitutional rules on establishment and life of political parties, as well as on their dissolution, while workshop n. 16 ("Direct democracy", chaired by Paulus Blokker and Richard Albert), explored referendum and the new forms of people's participation in public affairs.

Some workshops focused on specific challenges of contemporary constitutionalism, such as terrorism, immigration, sexual and reproductive rights. Workshop n. 1 ("Constitutional responses to terrorism", chaired

by David Cole and Lech Garlicki) addressed issues raised by the “war on terror”, like the legal and international responses to the terrorism, the use of armed forces against it and the possibility of using new tools and approaches (self-defence, targeted killing, preventive detention etc.). Workshop n. 6 (“The constitutional challenges of immigration” chaired by Cesar Landa and Andrew Le Sueur) focused on the responses to the increasing flows of migration, including legal and illegal immigration but also human trafficking and asylum seekers; in particular, the papers in this panel investigated the role of national, supra-national and international law as a tool of protection of fundamental human rights of migrants. Workshop n. 7 (“Sexual and reproductive rights: liberty, dignity and equality”, chaired by Vicky Jackson and Eva Brems) dealt with some specific issues, such as the treatment of sexual minorities, the regulations of sexual behaviour and reproduction, the protection of sexual integrity; all these themes have been considered by the perspective of the constitutional values of liberty, equality and dignity.

Remaining within the new challenges of contemporary constitutionalism, some workshops focused on the impact of the economic crisis in the different areas of constitutional law. Workshop n. 12 (“Constitutions and financial crisis”, chaired by Simina Tanesescu, Michel Rosenfeld and Federico Fabbrini) hosted contributions that analyzed the possible responses to the economic, fiscal and financial crisis of the beginning of this century; in particular, the papers in this panel considered how the crisis affected several fields of constitutional law, such as the separation of powers and the relations between the states and the supra-national or international institutions. Workshop n. 4 (“Social rights group”, chaired by George Katrougalas and Marcelo Figueiredo) focused instead on the effects of the economic crisis upon social rights. The principal issue of the panel was the judicial review of austerity measures by national and international courts, but some contributions also dealt with the changing definitions, under the pressures of the crisis, of “social state” and “social rights”. Workshop n. 3 (“Constitutional studies of free trade and political economy”, chaired by Gonzalo Villalta-Puig and Armand de Mestral) analyzed the reception of international trade law by Constitutional Court, and their role in the constitutionalization of free trade in federal and supra-national jurisdictions.

In other workshops, the relations between constitutional law and media were investigated. In particular, workshop n. 8 ("The internet and the Constitution", chaired by Adrienne Stone and Djedjro Meledje) was dedicated to the impact of the internet and of digital technologies on the interactions between the citizens and the State from the perspective of constitutional law; workshop n. 14 ("New challenges to the freedom of the media", chaired by Giuseppe de Vergottini and Yasuo Hasebe) focused instead on the new ways in which traditional issues of constitutionalism, such as the freedom of expression and the related themes, can be now regulated.

In the plenary sessions, eminent scholars gave lectures on some of the most challenging topics of contemporary constitutional law.

In the first plenary session, dedicated to "The Quest for Constitutional Harmony: From the Enlightenment Constitution to a Legally Pluralistic World", Prof. Susanna Mancini from the University of Bologna chaired a debate between Prof. Martti Koskenniemi from the University of Helsinki, Prof. Wojciech Sadurski from the University of Sydney, and Prof. Saskia Sassen from the Columbia University. The speakers discussed in depth the issues arising from the proliferation of transnational legal orders as a consequence of globalization, focusing on fundamental philosophical and theoretical aspects linked with the new challenges posed to key concepts such as sovereignty, legitimacy, constitutionalism, democracy, *pouvoir constituant* and *pouvoir constitué*, in order to address the challenging task of weaving competing aspirations to unity, diversity and plurality. In front of such a complexity, the useful metaphor of a Kandinsky picture was suggested, where, despite the apparent chaos, it is possible to get a glimpse of order.

The second plenary session was entitled "Embedding the Constitution in Society (Challenges from Below)" and dealt with the in-depth analysis of different key issues, such as secularism and ethnicity in multicultural societies (Prof. Tariq Modood, University of Bristol), legal pluralism in non-Western societies (Prof. Etienne Le Roy, Université de Paris I), gender equality (Prof. Catharine MacKinnon, University of Michigan/Harvard), and linguistic and cultural differences (Prof. Daniel Weinstock, McGill University). This stimulating debate was chaired by Prof. Vicky Jackson and constituted a paramount example of interdisciplinary analysis because of the speakers' different backgrounds:

as a matter of fact, this has been a feature of all the plenary sessions, but in this particular instance the interdisciplinary approach proved particularly successful.

The third plenary session on “Religion and the Constitution” hosted speeches by the Former Judge of the ICJ Awn Shakat Al-Alkasawneh, Prof. Léna Gannagé of the Université de Paris II (Panthéon-Assas), and Prof. Raul Pangalangan of the University of the Philippines. It was chaired by Prof. Eivind Smith of the University of Oslo and discussed the issue of religious pluralism with a particular focus on the Lebanese confessional State and the balancing therein of different interests such as individual rights, collective rights and secularism.

The last plenary session was dedicated to “Proportionality in Constitutional Adjudication” and was run by five eminent judges, from different parts of the world, who engage in constitutional review at both national and a transnational level from the standpoint of judicial theory as well as from that of judicial practice in constitutional adjudication. The session was chaired by a former Judge of the European Court of Human Rights, Lech Garlicki. Justice Susanne Baer of the Constitutional Court of Germany described the proportionality test used by German *Bundesverfassungsgericht*, pointing out some of its goals, such as the rationalizing function with reference to the judicial decision and its distributive function with reference to the allocation of powers between the Court and the Legislature. Judge William A. Fletcher of the United States Ninth Circuit Court of Appeals argued that the American judicial adjudication does not make explicit reference to the proportionality principle, but it is nonetheless applied, even though not all the cases imply that; Judge Fletcher shared therefore the view of Justice Baer. A similar view was expressed by the former judge and Vice-President of the European Court of Human Right (ECtHR) Francoise Tulkens, according to whom the ECtHR has not yet developed a general normative theory of proportionality, but applies it specifically in the cases that require a balancing between general interests and fundamental rights. The use of proportionality test at a transnational level was also the topic of the speech by César Landa, former President of the Constitutional Court of Peru and Ad-Hoc Judge on the Inter-American Court of Human Rights (IACtHR). Prof. Landa drew attention to the use of the principle of proportionality by the IACtHR and by the Inter-American Commission on Human Rights, and pointed out the possible

downsides of this use, such as the issue of judicial activism. This topic was in turn addressed by Professor Amine Benabdallah, member of the Constitutional Council of Morocco, who discussed the use of different steps of proportionality test and stressed the idea of the neutrality of the judges.

The symposium gave to the research groups and regional associations the opportunity to meet, and besides that, proposals for the creation of new research groups were put forward as well, such as one on political parties and one on the constitution within illiberal democracies.